

Demografski i ratni gubici Hrvatske u Drugom svjetskom ratu i poraću

VLADIMIR ŽERJAVIĆ

Umirovljeni savjetnik Ujedinjenih naroda, Zagreb, Republika Hrvatska

O ljudskim gubicima Hrvatske u drugom svjetskom ratu i poraću postoji brojna literatura. Navodi od autora do autora često su neutemeljeni i kontradiktorni. Autor ovoga rada osvrće se na ranije manipulacije glede broja žrtava rata te donosi svoja viđenja gubitaka u drugom svjetskom ratu (demografski gubici, emigracija, ratni gubici). Napose se bavi problematikom žrtava u Jasenovcu, oko Bleiburga, na križnome putu i poraću te gubicima Hrvata, Srba i muslimana u NDH.

I. Uvodne napomene

Kao što je poznato, na dan početka rata 1941. godine postojala je Banovina Hrvatska, nakon toga od 10. travnja 1941. do 8. svibnja 1945. Nezavisna Država Hrvatska, te od 8. svibnja 1945. Socijalistička Republika Hrvatska. Naravno, svaka od njih pokrivala je različito geografsko područje, te je stoga imala i različit broj stanovnika. Radi dobivanja usporedivih podataka nužno je cijelo promatrano razdoblje svesti na istovjetno područje, a to je ono SRH, jer je zadnji popis u nizu, a prvi nakon rata – koji je zabilježio i broj preživjelog stanovništva – proveden 15. ožujka 1931. (1941. nije učinjen zbog rata), a taj je popis napravljen po banovinama, kojih je bilo devet. Stoga je trebalo i taj popis svesti na područje SRH, a isto je i sadašnje Republike Hrvatske. Sve to navodimo da bi se dobio uvid u složenost izračunavanja demografskih i ratnih gubitaka za Hrvatsku. Takvo izračunavanje potrebno je bilo učiniti i za područje NDH jer se podatke onih kojih su poginuli u logoru Jasenovac i drugim logorima i zatvorima, kao i gubitke vezane uz Bleiburg i križni put ne bi moglo izračunati. Da bi se došlo do podataka za NDH, trebalo je rezultatima SRH dodati podatke SRBiH i Srijema, koji je nakon 1945. bio u okviru Pokrajine Vojvodine i SR Srbije.

Dalje, zbog unutrašnjih migracija između pojedinih područja u tijeku rata, kao i nakon rata, npr. »savezna kolonizacija u Vojvodini« 1946.–1947. godine, kada je iz svih republika preseljen određeni broj stanovnika, ponajviše Srba (iz Hrvatske 53 tisuće, a iz BiH 86 tisuća) a ukupno 226 tisuća, potrebno je u pregled kretanja stanovništva uključiti i ostale republike, tj. cjelokupno područje

predratne Jugoslavije. Razlog više za to je okolnost što je Državni zavod za statistiku u Beogradu pratio kretanje stanovništva po godinama, od 1921. do 1939. i izračunavao godišnju stopu prirodnog priraštaja za Jugoslaviju, a trend kretanja tih stopa je najpouzdanija osnova za izračunavanje pretpostavljenih stopa priraštaja od 1940. do 1946., kada zbog rata taj statistički ured to izračunavanje nije učinio. A ono je potrebno da bi se dobio neprekinuti niz kretanja stopa do godine 1947., kada je to nanovo započeto, sve do 1948., kada je izvršen prvi poslijeratni popis, koji je pružio podatke preživjelog stanovništva prijeko potrebne za izračunavanje demografskih i ratnih gubitaka.

Prema tome, razdoblje koje treba pokriti istraživanjem, počinje popisom stanovništva izvršenog 31. ožujka 1931. sve do završnog popisa izvršenog 15. ožujka 1948.

Standardna statistička metoda omogućuje izračunavanje broja očekivanog stanovništva od kojeg treba odbiti broj preživjelog stanovništva da bi se dobio broj demografskih gubitaka. A da bi se dobio broj ratnih gubitaka, tj. broj izgubljenih života, potrebno je od broja demografskih gubitaka odbiti:

- a) pad nataliteta za vrijeme rata i poslije njega, stanovnika u fertilnim godinama koji su izgubili život u ratu ili koji su zbog ratnih prilika izdvojeni iz porodice – pa i oni na prisilnom radu ili u zarobljeništvu, te povišeni mortalitet zbog pomanjkanja hrane i medicinske zaštite;
- b) izbjeglice odnosno emigracije nastale zbog ratnih prilika.

Budući da je popis 15. ožujka 1948. izvršen gotovo 3 godine nakon završetka rata, to izračunani gubici uključuju i one koji su izgubili živote kod Bleiburga i na križnom putu, kao i druga »čišćenja« izvršena u poraću.

Smatram da su rečene napomene potrebne kako bi svaki čitatelj dobio uvid u cijeli postupak izračunavanja kako demografskih tako i ratnih gubitaka, te stekao uvjerenje da je statističkom metodom moguće doći do najpribližijih stvarnih rezultata. Uostalom, ta je metoda u demografskim studijama i najčešće upotrebljavana. Nakon obrade rezultata statističkom metodom bit će rečeno i o upotrebi drugih metoda.

II. Prethodne manipulacije brojem žrtava rata

Mnogim čitateljima nije poznato kako je i zašto prošlo pedeset godina, a da se pitanje broja žrtava rata za vrijeme postojanja bivše Jugoslavije nije, konačno, po nadležnim državnim organima, u prvom redu Saveznom statističkom zavodu, dosad razriješilo. Već sama činjenica da je broj žrtava drugoga svjetskog rata pretvoren u prvorazredno unutrašnje političkog pitanje Jugoslavije, posebno isticano i korišteno od srpskih političara za dokazivanje genocidnosti hrvatskog naroda, daje odgovor zašto zapravo jedan tehnički i računski izvediv zadatak nije obavljen. Štoviše, Savezni statistički ured bio je iskorišten da se omoguće svekolike manipulacije. Evo kratko opisa kako se to činilo.

Prvo je maršal Tito 25. svibnja 1945. objavio da je u drugom svjetskom ratu u Jugoslaviji poginulo 1,7 milijun ljudi. Potom je taj broj povišen na 1,706.000, kako bi izgledao vjerodostojniji, i on je prijavljen Međunarodnoj reparacijskoj komisiji u Parizu 1946. godine. Kako nije bila predočena dokumentacija,

traženo je da je se naknadno dostavi. Taj posao na izradi dokumentacije povjeren je 1947. godine početniku, studentu matematike Vladi Vučkoviću iako su uz iskusnog demografa dr. Dolfe Vogelnika u tom uredu bili još drugi iskusni demografi, koji se nisu htjeli prihvatiti tog posla, jer još nije bio izvršen popis preživjelog stanovništva, bez kojeg se ne može ustanoviti ni broj izgubljenih života. Kako to četrdeset godina kasnije opisuje sam V. Vučković (emigrirao u SAD), on je izračunom dokumentirao da je bilo 1,7 milijun demografskih, a ne stvarno izgubljenih života. Međutim, Kardelj je to predao kao podatak o stvarnim ljudskim gubicima. Namjera je, naime, tadašnjega državnog rukovodstva bila da se prikažu što veće žrtve, kako bi se prikazala veličina i doprinos narodnooslobodilačke vojske i dobile što veće reparacije. Značajno je naglasiti da su 1946. »zemaljske komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača« učinile popis žrtava, koji nije korišten kao podatak za Reparacijsku komisiju u Parizu, niti je javno objavljen. Iz toga se može zaključiti da su dobiveni podaci bili niži od onih prijavljenih.

Nakon što je 15. ožujka 1948. učinjen popis preživjelog stanovništva i podaci obrađeni do 1951., uvidjelo se da je broj znatno viši nego što se očekivalo, dr. D. Vogelnik je u *Statističkoj reviji* broj 1/1952. objavio pod naslovom »Demografski gubici Jugoslavije u drugom svjetskom ratu«, za predratni teritorij Jugoslavije, po nižoj varijanti, u visini od 2.650.000, a po višoj 3.000.000. Dakle, povisio je demografske gubitke koje je izračunao 1947. V. Vučković za 950 tisuća, odnosno 1,3 milijun, kako bi mogao potvrditi da je u ratu izgubljeno 1,7 milijun života. Već u sljedećem broju *Statističke revije* br. 2/1952. Ivo Lah, iskusni slovenski demograf (Vogelnik je također Slovenac), pobija izračunavanje Vogelnika i kaže: »Po računici dr. Vogelnika prosječni godišnji priraštaj od 1941. do 1948. iznosio bi po nižoj 1,86 posto, a po višoj varijanti 2,13 posto. Tako visoki godišnji priraštaj Jugoslavija nije nikada imala i neće ga jamačno nikada imati«. Povišavanje demografskih gubitaka može se neograničeno povisiti, u pitanju je jedino motivacija ovakvih hipoteza. Dr. Vogelnik nije nikada nakon toga pobio po I. Lahu izračunane demografske gubitke od 1.863.000 na osnovi prosječne godišnje stope od 1,23 posto, za razdoblje od 1941. do 1948. godine. Ovdje treba navesti da je u publikaciji Državnog statističkog ureda DFJ (serija II., sveska 2) *Demografska statistika »Izračunat broj stanovnika Jugoslavije za 1941. i 1945.«* (izdano u Beogradu u svibnju 1945.), izračunana prosječna godišnja stopa za razdoblje između 1931. i 1941. iznosila 1,28 posto, a od 1941. do 1945. samo 1,19 posto. Nije mi poznato je li dr. Vogelnik već 1945. bio direktor te ustanove, ali mu je svakako moralo biti poznato to izračunavanje, pa je očito da je prvo zlorabio podatke koje je izračunao V. Vučković 1947. godine, a potom je osobno 1952. godine učinio stručno i moralno neprihvatljiv čin povišenja godišnje stope na 1,86, odnosno 2,13 posto, i to za ratno razdoblje od 1941. do 1948., samo da bi zadovoljio interese određenih krugova u Beogradu a, vjerojatno, i maršala Tita, jer se time »potvrđuje« brojka prijavljena Reparacijskoj komisiji u Parizu. Nesreća je u tome da je ta visoka brojka poslužila da se u Muzeju revolucije u Zagrebu zabilježi od 500 tisuća do 600 tisuća ubijenih u Jasenovcu, a na spomeniku u Jasenovcu brojka od 700 tisuća, i da su te brojke bile prihvaćene kao stvarne, te da su bile zaštićene autoritetom države sve do smrti Tita.

Nova epizoda u manipulaciji brojem izgubljenih života u drugom svjetskom ratu nastupila je kada je Njemačka, na ponovljeni zahtjev za plaćanje reparacije Jugoslaviji, odbila da se reparacije izračunavaju na osnovi broja od 1,7 milijuna izgubljenih života, i tražila da se učini novi popis. Taj je popis učinjen 1964. godine i s njima je upoznata njemačka vlada, ali on nikada nije objavljen u javnosti. Ja sam 1988. doznao da se popisni kartoni nalaze u Arhivu Jugoslavije u Beogradu, koji sam posjetio, ali prema uputama Arhiva istraživači su dnevno mogli dobiti samo 4 kutije, a ukupno ih ima 2.948. Na moj upit zašto nema zbrojenih podataka po republikama i po nacionalnostima, rečeno mi je da nemaju dovoljno službenika. A daju samo 4 kutije jer, navodno, istraživači ne mogu više na dan obraditi! Da je to sve bila laž i smišljeno onemogućavanje istraživanja doznali smo od novinara željka Krušelja i đure Zagorca, koji su u časopisu Danas od 21. studenog 1989. objavili zbirne podatke tog popisa koji je učinjen još prije 25 godina, ali javnost nije smjela doznati rezultate tog popisa a zašto se tako postupilo može se zaključiti iz sljedećeg pregleda tih gubitaka.

Tabela 1.

	Izgubili život	Preživjeli	Izgubili život po nacionalnosti		Izgubili život po kategorijama	
SFRJ	597.323	509.849	Srbi	346.740	Ukupno	597.323
BiH	177.045	49.242	Hrvati	83.257	Ubijeni	352.560
Crna Gora	16.903	14.136	Slovenci	42.027	Poginuli	198.758
Hrvatska	194.749	106.220	Makedonci	6.724	Umrli	37.143
Makedonija	19.076	32.374	Crnogorci	16.276	Nestali	8.862
Slovenija	40.791	101.929	Muslimani	32.300		
Vojvodina	41.370	65.957	Židovi	45.000		
Kosovo	7.927	13.960	Turci	686		
Nepoznato	1.744	2.213	Šiptari	3.241		
			Mađari	2.680		
			Slovaci	1.160		
			Nepoznati	16.202		

U taj popis uključeni su poginuli i preživjeli borci NOR-a, te žrtve tzv. fašističkog terora, a ne oni koji su se borili protiv njih, tj. ustaše, domobrani, četnici i drugi. Osoba, od koje su Krušelj i Zagorac dobili ovaj popis, smatra da je nedostatak u obuhvatu nastao zbog migracije stanovništva i stradavanja čitavih porodica i zaselaka u brdskim krajevima, a on bi mogao biti i viši od 25 posto. Pretpostavlja se da se taj nedostatak najviše pokazuje kod Srba, Hrvata i Muslimana, dok je za Slovence, Makedonce i Crnogorce prilično točan. Svakako taj popis nedvojbeno dokazuje da sveukupni gubici života stanovništva mogu iznositi najviše oko jednog milijuna, a ne 1,7 milijun. A za Jasenovac daje podatke o broju ubijenih – 49.874, Staru Gradišku – 9.387, Jadovno – 1.794 itd. Prema tome, nema ni riječi da bi u Jasenovcu moglo biti ubijeno stotine tisuća ljudi ili čak milijun.

Međutim, usprkos ovako evidentnim dokazima da nije stradalo u drugom svjetskom ratu 1,7 milijun ljudi, s čime su bili upoznati i Nijemci, a ne i jugoslavenska javnost, ali su s tim podacima bili upoznati najviši politički dužnosnici i statistički zavod – koji je i organizirao taj popis – kao i intelektualni krugovi u Beogradu. Ipak oni su i dalje nastavili kampanju, posebno nakon smrti Tita, o dokazivanju o stotinama tisuća ubijenih Srba u Jasenovcu, a ta je brojka postupno eskalirala, i poslije Memoranduma SANU 1986. dosegla i brojku od preko jednog milijuna ubijenih samo u Jasenovcu.

Kao što su kasniji događaji pokazali, te su tvrdnje o velikom broju ubijenih ljudi u drugom svjetskom ratu, koje su prvotno imale svrhu prikazati veličinu narodnooslobodilačke brobe, sustavno podržavali srpski politički i intelektualni krugovi da bi se kasnije iskoristile za dokazivanje ugroženosti srpskih naroda u drugim republikama, posebno Hrvatskoj i BiH, a poslužile su i kao jedan od glavnih argumenata za ujedinjenje svih Srba u Jugoslaviji u jednoj državi što je Slobodan Milošević jasno najavio na Gazimestanu 1989. godine.

III. Moja izračunavanja gubitaka u Drugom svjetskom ratu

Ja sam još početkom 1986. i posebno nakon Memoranduma SANU iste godine, raspoznao ta opasna kretanja na unutrašnjoj jugoslavenskoj političkoj sceni, te sam odlučio da se sam upustim u detaljna istraživanja gubitaka stanovništva u drugom svjetskom ratu, pošto sam uvidio da su se i službeni organi, posebno savezni statistički zavod kao stručna ustanova, stavili u službu političkih struktura države u kojima je dominirala velikosrpska ideja.

1. Izračunavanja statističkom metodom

Detaljna izračunavanja objavljena su u prvom izdanju pod naslovom: Gubici stanovništva Jugoslavije u drugom svjetskom ratu, u izdanju Jugoslavenskoga viktimološkog društva, Zagreb, 1989., i u drugom izdanju pod naslovom: Opse-sije i megalomanije oko Jasenovca i Bleiburga, izdanje Globus, Zagreb, 1992., a ovdje će biti prikazani samo oni podaci koji mogu biti od najvećeg interesa.

Demografski gubici

Tabela 2. prikazuje demografske gubitke Jugoslavije, republika i pokrajina 1948. Iz tabele se vidi da su najveće demografske gubitke imale: Republika Hrvatska 502 tisuće, Republika BiH 480 tisuća, Pokrajina Vojvodina 405 tisuća i Republika Srbija bez pokrajina 392 tisuće, a Jugoslavija ukupno 2.022 milijuna. Podaci za pripojena područja Hrvatskoj i Sloveniji, iskazana zasebno, sadržani su u popisu 1948. Prema tome iskazani demografski gubici odnose se samo na predratne teritorije.

A. Izračunavanje demografskih gubitaka

Za izračunavanje demografskih gubitaka odlučujuća je primjena odgovarajućega prosječnoga godišnjeg priraštaja. Iz tabele 3. može se vidjeti uspored-

ba stopa ostvarenih i izračunanih u razdoblju od 1921. do 1961. i ocijeniti realnost njihove primjene. Iz tog pregleda je vidljivo da su u razdoblju nakon rata redovito veće stope priraštaja, a potom se one smanjuju. Za Hrvatsku vidimo da je već u razdoblju 1953.-61., uz Sloveniju, imala najnižu stopu priraštaja, 0,68 posto, koja je još uvijek bila zadovoljavajuća, dok nam je danas mortalitet viši od nataliteta.

Tabela 2.

DEMOGRAFSKI GUBICI JUGOSLAVIJE, REPUBLIKA I POKRAJINA 1948.

(u tisućama)

Teritorij	Popis 1931.	Izračunano 1941.	1948.	Pripojeno	Ukupno 1948.	Popis 1948.	Razlika	Migracija u Vojvodinu	Migracija ostalo	Demografski gubitak
BiH	2.324	2.825	3.171	-	3.171	2.565	-606	-86	-40	-480
Crna Gora	360	422	472	-	472	377	-95	-37	-5	-53
Hrvatska	3.430	3.780	4.044	261	4.305	3.757	-548	-53	+7	-502
Makedonija	950	1.105	1.236	-	1.236	1.153	-83	-10	-10	-63
Slovenija	1.144	1.230	1.296	174	1.470	1.392	-78	-2	-	-76
Srbija ukupno	5.726	6.611	7.140	-	7.140	6.528	-612	+188	+48	-848
Bez pokrajina	3.550	4.200	4.556	-	4.556	4.137	-419	-38	+11	-392
Vojvodina	1.624	1.732	1.805	-	1.805	1.663	-142	+226	+37	-405
Kosovo	552	679	779	-	779	728	-51	-	-	-51
JUGOSLAVIJA	13.934	15.973	17.359	435	17.794	15.772	-2.022	0	0	2.022

Tabela 3.

USPOREDBA STOPA PRIRAŠTAJA 1921.-1931. DO 1953.-1961.
(u postocima)

	Ostvarena 1921.-31.	Izračunana		Ostvarena	
		1931.-41.	1941.-48.	1948.-53.	1953.-61.
BiH	2,08	2,06	1,66	2,08	1,77
Crna Gora	1,46	1,57	1,60	2,10	1,46
Hrvatska	0,90	0,96	0,96	1,02	0,68
Makedonija	1,69	1,51	1,60	2,41	0,92
Slovenija	0,80	0,73	0,76	0,89	0,69
Srbija ukupno	1,73	1,44	1,11	1,34	1,14
Bez pokrajina	2,19	1,67	1,16	1,56	0,95
Vojvodina	0,65	0,65	0,59	0,49	1,11
Kosovo	2,31	2,10	1,97	2,10	2,24
Jugoslavija - prosj.	1,50	1,38	1,20	1,40	1,10

B. Čisti demografski gubici

Čistim demografskim gubicima nazivam one gubitke koji su nastali padom nataliteta i porastom mortaliteta nastalih zbog ratnih prilika. Naime, gornje stope prirodnog priraštaja primijenjene su za mirnodopsko stanje, pa stoga treba ocijeniti koliki je mogao biti pad prirodnog priraštaja u ratnom razdoblju. Poznato je da su ratne prilike pune četiri godine bile iznimno teške u svim dijelovima zemlje, a ponajviše u Bosni i Hercegovini, u kojima je bio angažiran velik broj vojnika. Osim toga iz BiH, Hrvatske i Srbije i Slovenije odvedeno je u Njemačku na prisilni rad oko 300 tisuća, a iz Srbije još preko 200 tisuća zarobljenika koji nisu mogli sudjelovati u reprodukciji stanovništva. Ti gubici procijenjeni su ovako:

Tabela 4.

ČISTI DEMOGRAFSKI GUBICI
(u tisućama)

	Priraštaj 1941.-48.	Umanjenje %	Umanjen iznos
BiH	346	29	101
Crna Gora	50	14	7
Hrvatska	264	19	50
Makedonija	131	10	13
Slovenija	66	8	5
Srbija ukupno	529	28	150
Bez pokrajina	(356)	(30)	(120)
Vojvodina	(73)	(20)	(15)
Kosovo	(100)	(15)	(15)
Ukupno:	1.386	23,5	326

C. Emigracija

Rat je uzrokovao i velika iseljavanja. Po republikama najveća iseljavanja su bila iz Srbije, posebno Pokrajine Vojvodine, a potom, po veličini broja iseljenih, iz Hrvatske. Po narodnostima najviše je iseljenih bilo Nijemaca – 425 tisuća, potom Srba – 80 tisuća i Hrvata – 39 tisuća. Ukupan broj iseljenih u razdoblju od 1939. do 1948. iznosi 669 tisuća. Detaljno su ta iseljavanja prikazana u tabeli 5.

Tabela 5.

550

EMIGRACIJA 1939.–1948.

Narodnost	(u tisućama)									
	BiH	Crna Gora	Hrvatska	Makedonija	Slovenija	Srbija	Srbija bez pokrajina	Vojvodina	Kosovo	Ukupno
Srbi	10	2	12 ¹	-	-	56	55 ³	1	-	80
Hrvati	6	-	30 ²	-	-	3	-	3	-	39
Slovenci	-	-	1	-	5	-	-	-	-	6
Makedonci	-	-	-	3	-	-	-	-	-	3
Crnogorci	-	3	-	-	-	-	-	-	-	3
Muslimani	5	3	2	6	-	7	5	-	2	23
Čehoslovaci	-	-	4	-	1	5	5	-	-	10
Poljaci	13	-	2	-	-	-	-	-	-	15
Rusi	1	-	2	-	-	4	4	-	-	7
Mađari	2	-	7	-	-	2	-	2	-	11
Nijemci	12	-	90	-	24	299	13	286	-	425
Rumunji	-	-	-	-	-	4	4	-	-	4
Albanci	-	1	-	-	1	2	-	-	2	4
Turci	-	-	-	17	-	8	-	-	8	25
Italijani	1	-	2	-	-	-	-	-	-	3
Židovi	1	-	4	-	-	3	1	2	-	8
Ostali	-	-	1	-	-	3	3	-	-	4
Ukupno	51	9	157	6	31	395	86	297	12	669

¹ 2.000 Srba iz Hrvatske ostalo u inozemstvu, a 10.000 iselilo od 1940. do 1948.² 2.000 Hrvata ostalo u inozemstvu, a 28.000 se iselilo 1940.–1948.³ U članku »Ring bez granica«, Duga br. 341 od 21. 3.–3. 4. 1988., str. 74–75, navodi se da je u inozemstvu ostalo 40 tisuća zarobljenika, a pretpostavljamo da se 15 tisuća osoba iselilo u razdoblju 1940.–1948.

Tabela 6. prikazuje raščlanjene DEMOGRAFSKE I RATNE GUBITKE po republikama i pokrajinama. Kao što se vidi, do podataka o ratnim gubicima, tj. gubitaka života došlo se pošto su od demografskih gubitaka odbijeni tzv. čisti demografski gubici i oni koji su emigrirali u inozemstvo. Prema tome, ukupno izgubljenih života u drugom svjetskom ratu s predratnog teritorija Jugoslavije bilo je 1.027.000, od toga 80 tisuća u inozemstvu. Najveći broj izgubljenih života bio je u BiH, a potom u Hrvatskoj, jer su se u njima vodile i najveće borbe.

Tabela 6.

1. DEMOGRAFSKI I RATNI GUBICI

(u tisućama)

Struktura	BiH	Crna Gora	Hrvatska	Makedonija	Slovenija	Srbija				Ukupno
						Ukupno	Srbija bez p.	Vojvodina	Kosovo	
Ukupni dem. gubici	480	53	502	63	76	848	392	405	51	2.022
Čisti dem. gubici	101	7	50	13	5	150	120	15	15	326
Stvarni dem. gubici	379	46	452	50	71	698	272	390	36	1.696
Emigr. 1939.-1948.	51	9	153	26	31	355	46	297	12	625
Ostali u inozemstvu	-	-	4	-	-	40	40	-	-	44
Ratni gubici	328	37	295	24	40	303	186	93	24	1.027
Umrli u inozemstvu	12	-	24	7	7	30	19	10	1	80
Umrli u zemlji	316	37	271	17	33	273	167	83	23	947
U postocima u odnosu prema očekivanom stanovništvu 1948. gubici bi bili ovi:										
Stvarni dem. gubici	12,0	9,8	11,2	4,0	5,5	9,8	6,6	21,6	4,6	9,8
Ratni gubici	10,3	7,8	7,3	1,9	3,0	4,2	4,1	5,1	3,1	5,9
Umrli u zemlji	10,0	7,8	6,7	1,4	2,5	3,8	3,7	4,6	3,0	5,5

D. Ratni gubici

Tabela 7. prikazuje detaljno RATNE GUBITKE PO NARODNOSTIMA. Najveće ratne gubitke imali su Srbi, a potom Hrvati i Muslimani. O tim gubicima će biti više rečeno u obradi gubitaka na teritoriju NDH.

2. Gubici izračunani iz objavljenih monografija i drugih izvora

Na ideju o izračunavanju gubitaka u drugom svjetskom ratu metodom prikupljanja podataka iz objavljenih izvora došao sam kad sam u arhivima, muzejima i, posebno, u zagrebačkom Institutu za historiju radničkog pokreta, sadašnjem Institutu za suvremenu povijest, našao mnogobrojne monografije i druge publikacije koje su sadržavale detaljne podatke o ratnim događanjima na pojedinim područjima, općinama, kotarevima i gradovima, u kojima su najčešće bili navedeni i podaci o poginulima, a mnoge od njih i s imenima i drugim osobnim podacima poginulih na pojedinim područjima. Dalje, u Arhivu Hrvatske pohranjeni su podaci popisa žrtava rata izvršenog 1946. po Zemaljskoj komisiji za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača za Hrvatsku. Našao sam i podatke broja žrtava rata iste Komisije za BiH i Pokrajinske komisije za Vojvodinu. A raspoloživi su bili i popisi SUBNOR-a, Leksikon NOR-a i drugi. Tako sam za područje Hrvatske i NDH mogao prikupiti najveći broj podataka. Za druge republike i Pokrajinu Kosovo prikupio sam od 75 do 85 posto podataka.

Primjena ove metode imala je dvostruku svrhu:

a) provjeriti podatke dobivene statističkom metodom za pojedina područja općina, kotareva a njihovim zbirom i republika i pokrajina. Tako sam, na primjer, ovom metodom dobio za Hrvatsku zbir od 266 tisuća, dok je statističkom metodom dobiveno 271 tisuća, ali za nekoliko općina nisu dobiveni konačni rezultati, pa se može pretpostaviti približna točnost, izračunanih podataka za Hrvatsku, i

Tabela 7.

2. RATAJNI GUBICI PO NARODNOSTIMA

(u tisućama)

Narodnost	BiH	Crna Gora	Hrvat-ska	Makedonija	Slovenija	Srbija				Inoz.	Ukupno
						Ukupno	Srbija bez p.	Vojvodina	Kosovo		
Srbi	164	6	131	6	-	190	142	45	3	33	530
Hrvati	64	1	106	-	-	7	-	6	1	14	192
Slovinci	-	1	2	-	32	1	-	-	1	6	42
Makedonci	-	-	-	6	-	-	-	-	-	-	6
Crnogorci	-	20	-	-	-	-	-	-	-	-	20
Muslimani	75	4	2	4	-	15	13	-	2	3	103
Čehoslovaci	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1
Pojjaci	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Rusi/Ukrajinci	1	1	-	-	-	3	3	-	-	-	5
Mađari	-	-	1	-	-	1	-	1	-	-	2
Nijemci	1	-	2	-	1	24	1	23	-	-	28
Albanci	-	4	-	-	-	14	-	-	14	-	18
Turci	-	-	-	1	-	1	-	-	1	-	2
Židovi	9	-	10	-	-	14	7	7	-	24	57
Romi	1	-	15	-	-	2	-	1	1	-	18
Ostali	-	-	1	-	-	1	1	-	-	-	2
Ukupno	316	37	271	17	33	273	167	83	23	80	1.027

b) popisi, monografije, Leksikon NOR-a i druge publikacije za pojedina područja sadržavale su podatke zasebno za borbe, od onih žrtava rata, a i podatke u većem broju slučajeva za poginule u logorima, umrle od tifusa itd., što ne omogućuje statistička metoda. Ona, naime, daje podatke po područjima i po nacionalnostima. U mojim su knjigama obradeni detaljni podaci, a ovdje će biti prikazani samo ukupni, i to za one koji su izgubili živote u zemlji (u tisućama):

Tabela 8.

	Sveukupno	Pali borci	Ukupno žrtve	Od toga u:		Protivnici oslob. borbe
				naselju	logoru	
BiH	316	72	174	89	85	70
Crna Gora	37	15	15	14	1	7
Hrvatska	271	66	153	105	48	52
Makedonija	17	14	2	2	-	1
Slovenija	33	12	11	8	3	10
Srbija ukupno	273	58	146	67	79	69
Bez pokrajina	167	42	92	39	53	33
Vojvodina	83	10	46	20	26	27
Kosovo	23	6	8	8	-	9
Jugoslavija	947	237	501	285	216	209

Ovaj nerazmjer između broja poginulih na strani NOB-a i njihovih protivnika može se objasniti ovim okolnostima: prvo, da je okupatorska vojska, Nijemci, Talijani, Mađari i Bugari, koji nisu bili građani SFRJ, uzrokovala velik broj gubitaka (Folksdojčeri su uključeni u gornje gubitke) i to posebno u tzv. velikim ofenzivama na Kozari, Sutjeskoj, Neretvi i drugima u kojima su upotrebljavani avioni i teško naoružanje i drugo; što je nakon kapitulacije Italije 1943. i posebno nakon što su 1944. zapadni saveznici priznali odluke ZAVNOH-a, velik broj četnika, domobrana i ostalih građana pristupio oslobodilačkoj borbi, pa je JNA na kraju rata 1945. imala 800 tisuća ljudi.

IV. Stradali u Jasenovcu, oko Bleiburga i na križnom putu

Nakon pregleda demografskih i ratnih gubitaka za cijelo područje pred-ratne Jugoslavije koje daje podatke o globalnim gubicima – a oni se mogu smatrati i najtočnijima, jer je službena statistika pratila kretanje godišnjih stopa prirodnog priraštaja samo za Jugoslaviju kao cjelinu – izvršena su i izračunavanja za pojedine republike i pokrajine, iz kojih se vidi i udio gubitaka Hrvatske i Bosne i Hercegovine, koje su činile glavne sastavnice NDH – kojima još treba dodati dio Srijema i odbiti Baranju – da bi se dobilo cjelovito područje NDH u ratnom razdoblju od 10. travnja 1941. do 8. svibnja 1945. godine. (Zbog kapitulacije Italije 1943. nije uzeto u obzir područje predano po Paveliću 1941. godine.) Na tom su se području i vodile najveće borbe i stoga nastali najveći gubici, pa i oni vezani uz izgubljene živote u Jasenovcu i drugim logorima i za-

tvorima. S druge strane, stradanja oko Bleiburga, križnog puta i tzv. čišćenja nastala su nakon završetka rata, kada je službeno postojala D. F. Jugoslavija.

Ovdje treba navesti da je popis 1931. uzet kao osnovni i izvorni podatak za izračunavanja i kretanja stanovništva između 1931. i 1948. kao i demografskih i ratnih gubitaka. Naime, taj popis, obavljen po Kraljevini Jugoslaviji, prihvaćen je kao autentičan i u Banovini Hrvatskoj, NDH, Socijalističkoj Jugoslaviji pa i u sadašnjoj Republici Hrvatskoj. Stoga se kao početni podaci uzimaju oni iz popisa 1931.

1. Izračunavanje gubitaka Srba u NDH

Oni su izračunani na osnovi sljedećih podataka:

Tabela 9.

SRBI U NDH

(u tisućama)

	BiH	Hrvatska	Srijem	Ukupno
Popis 31. 1. 1931.	1.013	622	155	1.790
Izračunano za 31. 3. 1941.	1.231	693	165	2.089
Izračunano za 15. 3. 1948.	1.381	746	173	2.300
Popisano 15. 3. 1948.	1.136	528	165	1.829
Razlika	-245	-218	-8	-471
Migracije	-94	-60	+23	-131
Asimilacija	+75	-	-	+75
Demografski gubitak	226	158	31	415
Čisti demografski gubitak	46	10	2	58
Stvarni demografski gubitak	180	148	29	357
Emigriralo	10	12	-	22
Ratni gubitak	170	136	29	335
Umrli u inozemstvu	6	5	2	13
Umrli u zemlji	164	131	27	322

Iz BiH je u okviru savezne kolonizacije u Vojvodinu iselilo 84 tisuće, a u Srbiju daljnjih 10 tisuća; iz Hrvatske se iselilo 50 tisuća koloniziranih u Vojvodinu i još 10 tisuća u Srbiju, dok je u Srijem doselilo 15 tisuća Srba. U BiH se kod popisa 1948. godine 75 tisuća Muslimana izjasnilo za Srbe.

Tabela 10.

Od ukupno poginulih, ubijenih i umrlih		322
kao borci oslobodilačke vojske	82	
kao protivnici oslobodilačke vojske	23	
odvedeni u njemački logor Sajmište u Zemunu:		
10 iz Srijema, 7 iz Kozare i 3 iz Banije i Korduna	20	125
Ostaje		197
umrlo od tifusa		25
ubijeni od Nijemaca		45
ubijeni od Talijana		15
stradali u borbama ustaša, četnika i partizana	34	
ubijeno u jamama, zatvorima i drugim logorima	28	147
stradalo u logoru Jasenovac		50

U Jasenovcu je još stradalo 13 tisuća Židova, 10 tisuća Hrvata, 2 tisuće Muslimana i 10 tisuća Roma, tj. ukupno oko 85 tisuća.

Tabela 11.

HRVATI U NDH

(u tisućama)

	Hrvatska	BiH	Ukupno
Popis 31. 3. 1931.	2.481	522	3.003
Izračunano 31. 12. 1941.	2.735	631	3.366
Izračunano 15. 3. 1948.	2.926	707	3.633
Popis 15. 3. 1948.	2.801	614	3.415
Razlika	- 125	-93	- 218
Migracije	+ 33	-32	+1
Asimilacije	+ 20	+32	+52
Demografski gubitak	- 173	-93	- 271
čisti demografski gubitak	30	21	51
Stvarni demografski gubitak	148	72	220
Emigrirali	30	6	36
Ratni gubitak	118	66	184
Umrli u inozemstvu	12	2	14
Umrli u zemlji	106	64	170
Umrli u Srijemu 6 + 2			8
Umrli ukupno			178
Muslimani imali ratni gubitak u BiH 75 tisuća i u Hrvatskoj 2 tisuće (vidi Tabelu)			77
Gubici su nastali kod:	Hrvata	Muslimana	Ukupno
Ukupni gubici	178	77	255
Kao borci oslob. borbe	43	14	57
Kao žrtve oslob. borbe	22 65	8 22	30 87
Ostaje	113	55	168

Kao žrtve četnika	18	29	47
Kao žrtve partizana	33	13	46
U logorima i zatvor. ustaša	13	7	20
Oko Bleiburga i na križnom putu	45	4	49
Pojedinačna »čišćenja« 1945./47.	4	113	2
		55	6
			168

Tabela 12.

PUČANSTVO U HRVATSKOJ ZA PREDRATNI TERITORIJ
(u tisućama)

Narodi	Popis 1931.	Popis 1948.	Razlika
Hrvati	2.481	2.801	+320
Srbi	633	539	-94
Ostali	316	156	-160
U k u p n o	3.430	3.496	+66

Kako je očekivani broj Hrvata za godinu 1948., po prosječnoj godišnjoj stopi o 0,96 posto, izračunan na 2.926 tisuća, to je broj od 2.481 tisuću iz 1931. trebao porasti za 445 tisuća, a porastao je za 320 tisuća. Usporedni pregled predviđenog i ostvarenog: zašto je do toga došlo:

Predviđanje		Ostvarenja	
Popis 31. 3. 1931.	2.481	Popis 31. 3. 1931.	2.481
Predviđeno za 15. 3. 1948.	2.926	Ostvareno 15. 3. 1948.	2.801
Prevideni priraštaj	445	Ostvareni priraštaj	320
Treba dodati:		Treba dodati:	
doseljenje	33	izgubljeni životi	118
asimilirano	20	čisti demograf. gubici	30
		iseljeni u inozemstvo	30
Z b r o j:	498	Z b r o j:	498

Prednji izračun pokazuje da stvarni gubici Hrvata u Hrvatskoj nisu mogli biti veći nego što su prikazani u tabeli 11. Isto vrijedi i za Hrvate u BiH.

Prilažem još tabelu 13. koja prikazuje PREGLED KRETANJA STANOVNIŠTVA kao i stope prirodnog priraštaja od 1921. do 1939. godine.

Na kraju prilažem tabelu 14., koja grafički prikazuje kretanje nataliteta, mortaliteta i nupcijaliteta 1921.-1962. i prirodni priraštaj izračunan za razdoblje od 1940. do 1946., za koje zbog rata nije registriran godišnji prirodni priraštaj, pa je trebao biti procijenjen.

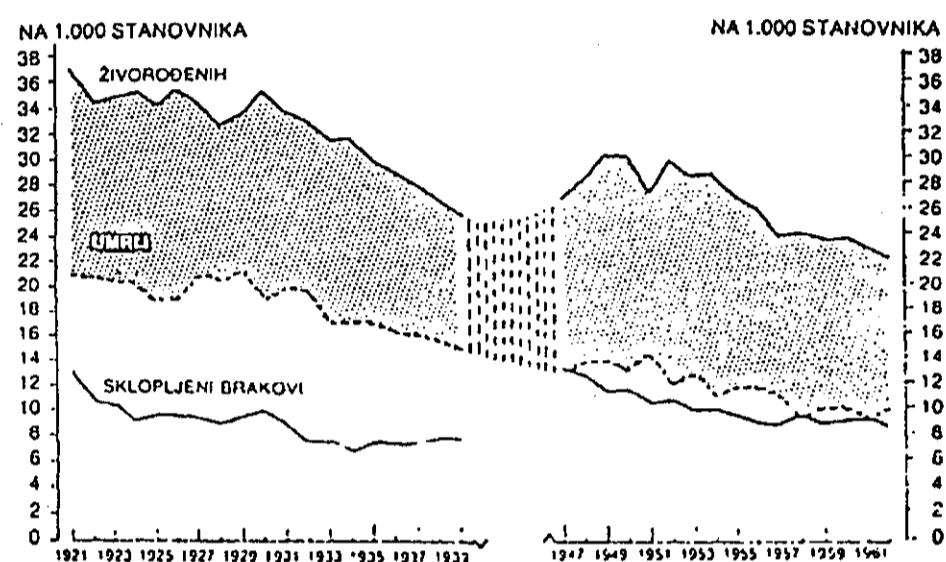
PREGLED KRETANJA STANOVNIŠTVA

	Broj stanov- nika sredinom godine ¹ u tisućama	U m r l i			Prirodni priraštaj	Sklop- ljeni brakovi	Razve- deni brakovi	Migracija na 1.000 stanovnika				Umrla dojenčad na 1.000 ži- vorodjenih		
		Živoro- đeni	Ukupno	Dojen- čad				Use- ljenje	Iseljenje	Živoro- đeni	Umrlih		Prirodni priraštaj	Sklopje- nih brakova
1921.	12.059	442.530	252.104	-	190.426	157.055	6.720	-	-	36,7	20,9	15,8	13,0	-
1922.	12.239	420.910	254.478	-	166-432	131.776	6.548	-	-	34,4	20,8	13,6	10,8	-
1923.	12.422	432.779	252.543	-	180.236	129.796	6.492	-	-	34,8	20,3	14,5	10,4	-
1924.	12.607	442.835	254.527	64.300	188.308	114-896	5.508	-	-	35,1	20,2	14,9	9,1	145,2
1925.	12.796	437.070	239.429	62.536	197.641	123.005	5.481	-	-	34,2	18,7	15,5	9,6	143,1
1926.	12.987	459.035	244.761	65.641	214.274	124.949	4.940	-	-	35,3	18,8	16,5	9,6	143,0
1927.	13.181	451.617	276.294	73.611	175.323	124.104	5.254	-	-	34,3	20,9	13,4	9,4	163,0
1928.	13.378	437.523	272.606	65.525	164.917	121.334	5.580	-	34.327	32,7	20,4	12,3	9,1	149,8
1929.	13.577	452.544	286.249	66.715	166.295	128.120	6.070	-	37.614	33,3	21,1	12,2	9,4	147,4
1930.	13.780	489.270	261.497	74.694	227.773	138.322	5.826	-	38.969	35,5	19,0	16,5	10,0	152,7
1931.	13.982	470.275	276.840	77.371	193.435	126.072	6.393	-	15.368	33,6	19,8	13,8	9,0	164,5
1932.	14.174	465.935	272.180	77.917	193.755	111.059	5.231	-	9.026	32,9	19,2	13,7	7,8	167,2
1933.	14.369	452.229	243.717	63.159	208.512	111.503	5.500	-	9.729	31,5	17,0	14,5	7,7	139,7
1934.	14.566	460.913	248.882	69.169	212.031	99.704	5.520	-	13.911	31,6	17,1	14,5	6,8	150,1
1935.	14.767	441.728	248.978	63.659	192.750	110.129	5.561	-	13.465	29,9	16,8	13,1	7,5	144,5
1936.	14.970	435.861	240.879	59.538	194.982	109.528	5.022	-	12.485	29,1	16,1	13,0	7,3	136,6
1937.	15.172	424.448	242.337	59.669	182.111	117.717	6.547	-	19.665	28,0	15,9	12,1	7,8	140,6
1938.	15.384	411.381	240.303	57.583	171.078	121.605	6.466	-	20.062	26,7	15,6	11,1	7,9	140,0
1939.	15.596	403.938	233.196	53.445	170.742	123.817	7.103	-	27.402	25,9	14,9	11,0	7,9	132,3

¹ Od 1921. do 1939. teritorij bivše Jugoslavije, a od 1947. sadašnji teritorij SFRJ. Procjena je izvršena za period od 1947. do 1953. na osnovi rezultata popisa stanovništva 1948. god. i podataka o prirodnom priraštaju, a od 1953. do 1963. na osnovi rezultata popisa 1953. i 1961. podataka o prirodnom priraštaju i raspoloživih podataka o vanjskoj migraciji.

Tabela 14.

KRETANJE NATALITETA, MORTALITETA I NUPCIJALITETA 1921.-1962.

Statistički niz kretanja stope prirodnog priraštaja za razdoblje 1937. do 1949. to još bolje pokazuje na 1.000 stanovnika:

	Živorodeni	Umrli	Prirodni priraštaj	
1937.	28,0	15,9	12,1	
1938.	26,7	15,6	11,1	ostvareno
1939.	25,9	14,9	11,0	
1940.	25,4	14,7	10,7	
1941.	25,0	14,5	10,5	
1942.	26,0	14,5	11,5	
1943.	26,0	14,5	11,5	pretpostavljeno
1944.	26,0	14,5	11,5	
1945.	26,0	14,0	12,0	
1946.	26,2	13,4	12,8	
1947.	26,6	12,7	13,9	
1948.	28,1	13,5	14,6	ostvareno
1949.	30,0	13,5	16,5	

S U M M A R Y

DEMOGRAPHIC AND WAR LOSSES OF CROATIA IN THE WORLD WAR TWO AND IN THE POSTWAR PERIOD

Much has been written about the human losses of Croatia in the World War Two and in the period following it, but a lot of these writings offers unfounded and contradictory information. The author refers to the previous manipulations with the number of the war victims and presents his own calculation of the losses in the World War Two (demographic losses, emigration, war losses). He deals especially with the problem of victims in Jasenovac, near Bleiburg, on the way of the cross and in the postwar period, and also the Croatian, Serbian and Muslim victims during the Independent State of Croatia.